

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ ЛЕКСЕМИ „ВІТЧИЗНА”

(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ ПОЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ)

У статті проаналізовано особливості структурної та семантичної організації асоціативного поля лексеми „вітчизна” у поезіях польських письменників-емігрантів, окреслено вплив соціальних і психологічних факторів, визначено основні лексичні детермінанти названої реалії.

Ключові слова: реалія, ключове слово, асоціативне поле, психологічні, соціальні фактори.

Vaseiko Y. Semantic structure peculiarities of the “motherland” lexeme associative sphere in the poems by the Polish emigrant writers

The article considers semantic structure peculiarities of the “motherland” lexeme associative sphere in the poems by the Polish emigrant writers, analyses the influence of social and psychological matters and defines the main lexical determinants of lexeme.

Key words: the word with national meanings, key word, associational field, psychological and social factors.

У житті людини існують цінності, значення котрих не детермінується ані часом, ані відстанню, адже вони функціонують поза континуумом, мають особливу емоційну вагу, пов’язані з глибокими почуттями, не приносячи матеріальних благ, дозволяють відчувати себе найбагатшою людиною. Це знакові архетипні поняття – *вірність, духовність, доля, час, вітчизна, родина, мова* та ін. Вербально такі категорії презентують лексеми, на означення яких у мовознавстві вживають термін „ключові слова”. Їх характеризує будова, ускладнена за рахунок внутрішнього структурно-смыслового компонента, що акумулює позалінгвальну інформацію, співвідносну передусім з культурологічними відомостями.

Метою нашої статті є вивчення семантично-асоціативного поля, котре генерується ключовою лексемою „вітчизна”. Матеріалом дослідження стали

поетичні твори польських письменників, які у зв'язку з певними життєвими обставинами – приватними, політично-історичними та ін. – були змушені залишити рідну країну. Актуальність роботи зумовлена тим, що питання „ключових мовних одиниць” представлено у науковій літературі здебільшого у загальнотеоретичному плані (Н.Данилюк, В.Кононенко, Л.Моїсєєва, І.Шапошнікова), більш глибокого вивчення потребують конкретні слова-символи, необхідно детальніше проаналізувати вплив позалінгвальних факторів на формування асоціативних полів.

У процесі етногенезу кожний народ визначає основні – ключові – поняття, детермінанти духовної культури, що впливають на специфіку світосприйняття, форми котрого „не тільки властиві певній історичній епосі, а й залежать від соціальної приналежності різних представників суспільства, а також відповідають психологічним особливостям кожного індивіда” [1, 17]. З одного боку, вони формують загальнолюдський фонд духовної культури, належать до класу так званих універсалій, притаманних більшості народам основних категорій перцепції навколишнього світу, які творять узагальнений образ людського суспільства. З другого боку, ключові слова характеризує особлива семантична структура, що є відкритою системою, у яку вільно проникає інформація, співвідносна з народною культурою. Тому у тій чи тій мові ключові лінгвальні одиниці набувають ознак національного маркування, відображають властиві певному етносу риси світобачення, ставлення до сучасності, минулого, майбутнього, стають „однією із стрижневих осей, що у своїй сукупності визначають національний мовний тип, мовну особистість” [3, 33].

Змістова структура ключових лексем не є одноплановою – у ній виділяємо внутрішнє і зовнішнє значення – імпліцитне та експліцитне, конотативне і денотативне. Зовнішня семантика співвідноситься з понятійним змістом, внутрішня – з побіжним (тобто усіма додатковими й другорядними уявленнями, що слово мимоволі викликає у нашій свідомості) та чуттєвим, пов'язаним з настроєм, емоційними реакціями [2, 43 – 44]. У тезаурусі кожного індивіда

побіжний і чуттєвий елементи набувають виразного суб'єктивного забарвлення, що зумовлено впливом тих чи тих соціальних і психологічних чинників, активних у певний період життя особи.

До ключових мовних одиниць, у яких емоційно-чуттєвий компонент домінує над понятійним смислом, належать лексеми „вітчизна”, „батьківщина”, словникова дефініція котрих („країна, що історично належить народові; географічне середовище, освоєне цим народом і відображене в його матеріальній і духовній культурі” [5, 328]) не відтворює усього предметно-асоціативного багатства змісту. Останній особливо яскраво виявляємо під час аналізу специфіки сприйняття категорії „вітчизна” польськими письменниками-емігрантами.

Чеслав Мілош, Флоріан Шьмея, Анна Фрайліх, Кажімеж Вежинські, Антоні Слоніські та інші представники польської літератури ХХ століття в силу здебільшого політичних обставин (світові війни, повстання) змушені були залишити свої домівки, творити польську поезію на чужині. Кожен з них ставить власні акценти в асоціативному полі реалії „вітчизна”, адже „*Czym jest ojczyzna? Każdy z nas Inną w tym słowie treść znajduje*” (А.Слоніські), проте ніде ми не зафіксуємо нейтральної перцепції, у кожному синонімі знайдемо найглибші почуття, переживання, що увиразнюють, доповнюють основну номінацію.

Семантично можна виділити три основні сегменти змістового поля, центром якого є категорія „вітчизна” – сприйняття крізь емоції, сприйняття крізь світ природи, сприйняття крізь елементи матеріальної і духовної культури свого народу.

Перебування за межами Польщі, розлука з рідними викликають появу особливих відчуттів у свідомості індивіда, його психологічний стан детермінує сірий колір, котрий подекуди переходить у чорний. Ядром емоційного поля є слово „ностальгія”. Саме це почуття – сум за батьківщиною і взаємопов'язані з ним самотність і розпач постійно супроводжують емігранта: *Samotność dzika, gorycz nostalgii, Najrozpaczliwszy rupieć* (К.Вежинські). Навіть живучи серед

земляків, він не відчуває себе захищеним, постійно турбується за долю тих, кого залишив, кому фізично не зможе допомогти у складну хвилину. Ці переживання поети передають експліцитно за допомогою слів „trwoga”, „tęsknota”. Наприклад, ліричний герой С.Балінського визнає усі заборони, крім заборони сумувати: *Można mnie stamtąd wyrzucić, Można mi kazać nie wrócić, Można mnie z żywych wymazać, Wygnać, przepędzić za płoty, Ale jak można zakazać Tęsknoty?* Бо над приватними емоціями ніяка влада не власна. Це інтимний світ, у якому відбувається діалог між „я” та „вітчиною”, сюди не має права увійти чужинець. Емоційний стан поета-емігранта є напруженим, навіть викликає внутрішні спазми (*Spazm do którego wstyd mi się przyznać* (К.Вежинські)).

Проте центральне місце у його серці посідає любов до Вітчизни: *O, kraju mój, tyś mą miłością Wiecznie* (С.Балінський), почуття настільки сильне, що ані зовнішні чинники, ані внутрішнє бажання знайти спокій не можуть його загасити: *...i miłość, Której zabić nie umiem...*(К.Вежинські). Саме через це глибоке відчуття розлука з Батьківщиною видається такою важкою і навіть нестерпною, життя без неї губить сенс, перетворюється на вічну подорож, втрачає стабільність, опору. Ключовими у цьому асоціативному ряді стають лексеми „wędrowka”, „wojaż”: *Taki wojaż. Taki mój rozkład jazdy...*(К.Вежинські); *Im wypadło żyć koczowniczo, uciekać, uchodzić, im wędrowka* (А.Чернявські); *A gdyby miarą ... odmierzone... Rozpacz wędrowki wśród obcych narodów...* (Ч.Мілош). Але ця подорож стає „tułaczką”, „życiem tułaczym, bezdomnym” [5, 512].

Залишивши Батьківщину, людина втрачає свою домівку. Лексема „дім” є центральною у секторі „сприйняття кризь елементи матеріальної і духовної культури”. „Будинок” – споруда призначена для життя, постійне місце проживання індивіда – засвідчує право людини займати певне місце у просторі, в асоціативному плані символізує лад, порядок, впевненість у майбутньому, протиставляється хаосу, випадковості. Для емігранта втрата Вітчизни взаємопов’язана зі знесенням власного будинку, з насильною відмовою від усталеного способу життя, звичок, всього рідного і дорогого серцю. Це

минуле, котрого не повернути. Не випадково іменником „dom” здебільшого керують дієслова вжиті у минулому часі: *Tam był nasz dom...* (С.Балінські). Особливого смислового навантаження надають письменники лексемам, яким у звичних обставинах не притаманна національна маркованість. Проте у свідомості емігранта слова „ulica”, „okno”, „ogród”, „waliza” набувають своєрідного звучання, генерують появу численних предметно-асоціативних ланцюгів, які, проте, мають спільне семантичне ядро, вербально представлене лексемою „ojczyzna”: *...inny był widok z okien mojego dzieciństwa z jednej strony ogrody rozpięte daleko z drugiej – wylot ulicy* (А.Фрайліх); *Na strychu śpi mój powrót, Kufer blachą okuty, walizy, cała moja ojczyzna...* (К.Вежинські). Реалія „kufer”, уособлюючи духовність, етнічну пам'ять, протиставляється елементам нового, емігрантського, життя особи – „paszport”, „obywatelstwo”, „emigracyjna wiza”, формальним засвідченням існування. Хоча первинно „kufer” презентує матеріальну культуру, однак у свідомості емігранта він переходить до групи компонентів національної (рідної) духовної. Набуваючи символічного звучання, цей елемент стає важливим компонентом асоціативного поля категорії „вітчизна”, представляючи змістовий сектор „духовність”, у котрому активно функціонують також лексеми „kościół”, „cerkiew”. Відомо, що релігія відіграє визначальну роль в житті польського суспільства. Костел символізує родину, захист, віру, надію, спокій, дім: *...kamienny kościółek na skarpie jest tym konkretem który uziemia rozpostartą trwogę* (А.Чернявські).

Саме цих внутрішніх відчуттів не вистачає емігрантові на чужині, їх він може віднайти тільки у спогадах, де оживають любі серцю пейзажі польської природи, де можна відчута запах бузку та лілій, почути цвіркотіння коників. Перцепція образу Вітчизни крізь призму національної флори і фауни є продуктивною щодо генерування численних асоціативно-предметних змістових ланцюгів. Номени дерев, квітів, комах, свійських тварин та под. здебільшого функціонують у всіх трьох змістових площинах прочитання поезій – фактуальній, підтекстовій, концептуальній. Пояснюємо це тим, що їм властива потужна конототивна природа, крім первинної ботанічної чи зоологічної

дефініції, вони акумулюють додаткову інформацію, позначену специфікою як об'єктивного, так і суб'єктивного сприйняття навколишнього світу. У перцепції емігранта суб'єктивний чинник набуває особливого звучання. На чужині змінюється запах квітів, вигляд дерев. Але пам'ять дозволяє крізь довгі роки пронести ці відчуття, зберегти „мікровітчизну” передусім для самого себе, а навіть і для своїх нащадків: *...Co noc stawiałem przed tobą miseczki z kolorami, żebyś miała i brzozę i konika polnego i gila zachowanych w mojej pamięci* (Ч.Мілош); *...miasto... kwitło dla nas bzami i jabłoniami w tysiącznych ogrodach fiołkami i konwalią w cieniu żywopłotu...* (А.Фрайліх); *Tam był nasz dom i olszyny...I bzy w lilowej poświecie* (С.Баліньскі); *A przecież teraz wspominać muszę Niemal codzień, Polnej topoli, wierzby czy gruszy Przydrożny pień* (А.Слонімскі). Такі спогади не є спорадичними, вони навіть творять іншу – рідну – реальність, яка належить тільки емігрантові, це його приватний світ, що існує паралельно з новим життям. Останнє не зможе за жодних обставин витіснити Вітчизну з його душі і серця, бо не має необхідної внутрішньої сили, краси.

Отже, асоціативно-змістове поле реалії „вітчизна” у поезії польських поетів-емігрантів творять як традиційні компоненти національної мовної картини світу (dom, ogród, wierzba, brzoza, kościół), так і специфічні, зумовлені перцепцією названої категорії на відстані, суб'єктивними чинниками. Вони найчастіше представлені лексемами, котрі відтворюють внутрішні переживання, відчуття, емоції (trwoga, rozpacz, miłość, tęsknota), детерміновані поняттям „ностальгія”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронцова Е. П. Лексико-семантические средства отражения картины мира (исследование пространственно-временных отношений) // Контекстная семантика. – М., 1985. – С. 16 – 37.
2. Комлев Н. Г. О культурном компоненте лексического значения // Вестник московского университета. Серия Х. Филология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1966. – № 5. – С. 43 – 50.

3. Кононенко В. І. Національно-культурний компонент у східнослов'янських мовах // Проблеми зіставної семантики. – К. – Черкаси, 1992. – С. 33 – 34.

4. Українська Радянська енциклопедія: В 12-ти томах. – К.: Українська Радянська енциклопедія. – 1979. – Том 3. – 550 с.

5. Słownik języka polskiego: W 3-ch tomach. – Warszawa, PWN, 1996. – Том 3. – 1032 s